

DOMOBRANSTVO V IDRIJSKEM KOTU

V naslednjem bom skušal opisati nastanek in razvoj protikomunistične borbe v Idrijskem kotu, kolikor je potrebno za pojasnilo, pa tudi razvoj Slovenskega narodnega varnostnega zbora na Jadranskem Primorju ali okrajšano SNVZ.

Pričetek SNVZ

Nekoliko pozneje kot ljubljansko domobranstvo so se pričele organizirati protikomunistične edinice tudi na Primorskem. Osrednjo organizacijo je pričel polkovnik Kokalj z nekaterimi oficirji bivše kraljeve garde. Nastale so tudi manjše, nepovezane skupine, ki pa so počasi prenehale ali pa se spojile s SNVZ. Tako Lavričeva skupina v Gradiški, Goriška policija, Tolminski domobranci, Špehova skupina v Trstu in morda še katera, ki mi je ušla iz spomina. Od vsake teh skupin je kdo v emigraciji.* Skušal se bom potruditi in lepo opisati idrijsko domobranstvo, da bi se komu porodila želja in bi še lepše opisal razvoj in delovanje naštetih skupin ali pa celo SNVZ na splošno.

Začetne težave

Začeti z uspehom organizirati protikomunistične borce na Primorskem je bilo dosti težje kot v Ljubljanski pokrajini. Tu ni bilo članov bivših narodnoobrambnih društev in organizacij. Ni bilo domačih oficirjev in organizatorjev. Pač pa je fašistično strahovanje Slovence tako pribilo k tlom, da so še dolgo potem živeli kot uspavani. Sami od sebe se niso upali javno organizirati kaj slovenskega.

Začeti s protikomunistično organizacijo pa je bilo še bolj tvegano. Povabiti na sodelovanje vsakogar, ki bi za to kazal zanimanje, je bilo vse drugo kot pametno. Kdo ve, če še ni za najbolj navdušenim sodelavcem skrival od OF poslani špijon. Zato se je nujno pričelo organizirati domobranstvo z ljudmi, ki so se poznali in se zanesli drug na drugega že v predvojnih časih.

Ker ni bilo na Primorskem cele pol generacije nobenih slovenskih organizacij, kjer bi se ljudje bolj spoznali in si zaupali, je bilo najbolj logično, da se je domobranstvo zaneslo na primorske rojake iz Ljubljane, kjer je bila protikomunistična organizacija na višku v organizacijskem in idejnem pomenu.

Iz Ljubljane došli oficirji in organizatorji so ustanovili v Trstu sredi mesta organizacijski štab. Za vojaštvo pa so dobili na razpolago kasarno v slovenskem predmestju pri sv. Ivanu.

Kasarna je stala precej časa prazna. Iz Ljubljane so prišli le oficirji, podoficirji in vojaški organizatorji. Ni pa bilo vojakov ne iz Ljubljane, še manj pa s Primorske. Niti v Postojni, kjer je bilo

* Prav bi bilo, ako bi se oglasili. — Op. ured.

tudi zbirališče za primorske domobrance, ni bilo kaj prida odziva. Pa je vendar do tja prihajal glas o partizanskih grozodejstvih v Ljubljanski pokrajini.

Prišla pa so poročila iz raznih krajev, na primer iz Ajdovščine, Cola, Tolmina, da se skriva pred Nemci in partizani več fantov, ki samo čakajo, da bi jih kdo prišel mobilizirati. Dokler ni bilo nikogar, da bi mobiliziral, je seveda vse ostalo na mrtvi točki.

Mnogo fantov, ki iz prepričanja niso hoteli k partizanom, se je umaknilo na Furlansko. Naveličali so se čakanja in skrivanja. Le nekateri, ki so imeli poznanstvo v Ljubljanski pokrajini, so pristopili k domobrancem na posadkah, ki so bile v bližini stare meje, kot Rovte, Hotedršica in Rakek.

Na Primorskem je bilo domobranstvo vse do konca leta 1943 le na papirju. Ljudje so bili izpostavljeni zdaj partizanskemu ustrahovanju zdaj nemškim represalijam. Na vsej Primorski so imeli Nemci le malo postojank ob glavnih cestah in železnicah. Vse drugo ozemlje je čakalo domobrance.

Kmalu po septembru 1943 so se skušali vrniti fašistični miličniki vse do stare meje. Nemci so bili toliko uvidevni, da jih na čisto slovensko ozemlje niso pustili. Če se ne bi tedaj začela organizirati SNVZ, bi Nemci po vsej verjetnosti popustili in na meji Ljubljanske pokrajine bi se zopet pojavili italijanski vojaki.

Že tako so se kmalu od začetka pokazale težave za organizacijo domobranstva na Goriškem. Tamkajšnji vrhovni poveljnik je bil domobranstvu vse prej kot naklonjen.

Bil pa je še en vzrok, zakaj se domobranstvo na Primorskem ni moglo tako polno razviti kot v sosednji Ljubljanski pokrajini. Ni bilo mož in fantov v tolikem številu.

Italijani so formirali „specialne bataljone“ iz primorskih Slovencev. S krampji in lopatami oborožene so jih zadrževali v sredi Italije, da se jim doma ne bi upirali. Po septembru 1943 se jih je nekaj vrnilo domov. Pa še te so tedaj nastajajoči partizani mobilizirali. Šele po raznih nemških ofenzivah jih je nekaj pobegnilo in se skrivalo doma. Drugi pa so padli ali pa so ostali pri partizanih. Nekateri iz prepričanja, drugi pa iz strahu, da ne bi domačim česa storili.

Nehote so Italijani tudi s specialnimi bataljoni napravili partizanom uslugo. Korpus, ki se je izkrcal na Sušaku in zasedel Primorsko ob koncu vojske, je bil pretežno sestavljen iz tega moštva.

Idrijski kot po septembru 1943

Ljudje iz idrijskega kota so spoznali pravo partizansko barvo že pred laškim polomom. Ker Italijani po zavzetju Ljubljanske pokrajine niso več tako pazili svoje bivše meje, so ljudje hodili neovirano semtertja po kupčiji ali na obisk k sorodnikom. Tako je glas o komunističnih zločinih segel vse do Cola in Podkraja, do Ledin in še čez na Cerkljansko. Idrija sama je bila bolj na partizansko stran, čeprav morda manj kot Logatec ali drugi večji kraji v Ljubljanski pokrajini,

ker se jim je zdelo, da je domobranstvo za kmeta, za meščane in tržane pa partizanstvo. Prav kot pred prvo svetovno vojno, ko so bile vasi narodno zavedne, trgi in mesta pa bolj ali manj nemškutarska.

V vsem idrijskem kotu so imeli Nemci zasedeno le Idrijo, zaradi rudnika živega srebra. V Godoviču je bila le majhna posadka, da je varovala pot do Logateca. Povsod drugod pa so se sprehajali partizani tako nemoteno, da so jih iz domobranske posadke v Rovtah lahko gledali s prostim očesom.

Ker so partizani vedeli, da je prebivalstvo idrijskega kota proti njim, so še toliko bolj ropali in grozili. Moškim, ki niso bili še preveč v letih, ni kazalo drugega kot pobegniti čez staro mejo. Tako se je do konca leta 1943 nabralo na postojankah v Rovtah in Hotedršici že blizu 100 domobrancev iz Primorske strani. Obe postojanki sta postali tako številni, da je poveljstvo iz Ljubljane zahtevalo, da morajo del moštva poslati v udarne bataljone.

Zaman so prosili ljudje iz onstran meje, da se čimprej ustanovi postojanka. Poveljstvo iz Ljubljane jim ni moglo ustreči, ker so ti kraji pripadali drugi pokrajini. Nekoliko upa so jim budile govorice, da bo idrijski kot priključen Ljubljanski pokrajini. Tej govorici je bilo lahko verjeti, ker je bil idrijski kot od ostale Primorske popolnoma odrezan. Če so hoteli v Gorico ali Ajdovščino, so morali potovati preko Ljubljanske pokrajine. Cesta čez Col in po dolini reke Idrijce do Tolmina sta bili razbiti ali pa zastraženi po portizanih. Te govorice je podpiralo tudi dejstvo, da je bil general Rupnik idrijski rojak in se je vedno zanimal za svoj rojstni kraj.

V Trst

Ko je že vse kazalo, da bodo morali domobranci iz primorske strani iz Rovt in Hotedršice oditi v udarne bataljone ljubljanskega domobranstva, je prišel iz Trsta poslanec polkovnika Kokalja. Hotel je spraviti vse te može in fante v Trst, da bi se tam izvežbali in oborožili, nato pa se vrnili kot samostojna četa in ustanovili prvo postojanko SNVZ v Idrijskem kotu.

Obljube so bile lepe, kot bi jih sanjal. Zato je podpisani odšel s Kokaljevim odposlancem v Trst, da se razgleda, kako stojijo stvari, če je mogoče, da bodo v Trstu dane obljube tudi izpolnili.

Polkovnik Kokalj me je sprejel v svoje domobranstvo in mi dal častno obljubo, da se bo tako zgodilo, kot je obljubil njegov odposlanec. Ogledal sem si tudi kasarno in ugotovil, da bomo mi prvi vojaki prvih desetin prve čete SNVZ na Jadranskem Primorju.

V kasarni je bilo samo par oficirjev in podoficirjev in nobenega vojaka.

S par fanti Lavričeve skupine iz Gradiške, ki je prav tedaj prišla v Trst, smo se domenili, da pojdemo v Rovte in s pomočjo tamkajšnjih domobrancev odidemo v idrijski kot iskat še tiste može in fante, ki so čakali, da jih pride kdo mobilizirat.

(Nadaljevanje sledi)